

GLOSARIO

Na glosariode unudait'ee pedee chok'ara Tachi Ak'ore Ūraa p'ādade nībi: eujā t'ī, eperāarā t'ī, fiesta t'ī. Ichiaba awaraa pedee unudait'ee k'awaadamerā k'āata jara k'inia bī, eperāarāpa k'awada-e p'anadak'āri. Nāgí pedee Tachi Ak'ore ūraa p'ādade unu k'inia bī pirā maa-e pirā waa k'awa k'inia bī pirā, jiridaipia bī referencia parenteside ( ) bī.

Alfa, Omega Griego alfabetode chi naapema letra t'ījarapata *Alfa*. Chi último letra t'ījarapata *Omega*. Jesucristopa jaraji: “Mita Alfa; jōmaarā naapema māik'aapa mita Omega; jōmaarā t'ēe.” (Ap 1.8.) Māga jarak'āri, jara k'inia baji ichi Alfadeepa Omega parumaa; māga pik'a bī, ne-inaa maarepida falta-e bairā.

Altar Chonaarāweda, Jesucristo t'oi naaweda, Israel pidaarāpa *altar* oopachida aide ne-animalaarā peedap'eda paadait'ee Tachi Ak'ore-it'ee. Māu p'e atadap'eda, pēi nībipachida abaamāi kuádria beerumaa. Ichiaba Tachi Ak'orepa jaraji Moisemaa *altar* acacia pak'urudee oomerā, maap'eda bimerā ichi te waibia k'ait'a. Oodap'eda, p'ēejida broncepa. Ma altar it'aik'a eere bat'ēe jāk'a oojida aide t'ipi p'edamerā māik'aapa ma ūri ne-animalaarā paadamerā. Awaraa *altar* k'aipeera ichiaba oojida acacia pak'urudee, nēepa p'ēeda. Māgí bijida Tachi Ak'ore te waibiade māik'aapa aide p'aareerāpa ne-inaa t'ūa bapari paapachida, Tachi Ak'orepa ik'āri, o-īa beemerā. (Ex 27.1-8; 30.1-10; 38.1-2; Mt 5.23-24.)

Amén Hebreo pedeede Amén jara k'inia bī *Wāarapi* maa-e pirā *Māgapi*. Na pedee jarapata ak'ipidait'ee auk'a k'īsia p'anī chi pedee bipa jara bik'a. Maperā na pedee audú jarapata it'aa t'ī aupadak'āri.

Angeleerā Griego pedeede māik'aapa hebreo pedeede t'ījarapata *ángeles*, jara k'inia bī *Tachi Ak'orepa it'aripema chok'apariirā*. Angeleerā na eujādepema-e; it'aripemaarā. Eperāarā-e māik'aapa eperāarā jai-idaadap'edaarā-e. Ichita it'ari p'anapata. Mamīda edaare Tachi Ak'orepa āra pēipari na eujādee ichia oopi bik'a oodamerā eperāarā t'āide: eperāarā k'aripadamerā (Hch 27.23) maa-e pirā

irua jara pëida eperäärmää jaradamerä (Lc 1.26; 2.9) maa-e pirä eperääramäe ak'iidamerä (Hch 12.7-10). Mägä na eujädee chedak'äri, eperääraak'a p'anepata (He 13.2). Angeleerä ūk'uru Ak'ore ik'aawa p'anapata iru jiamaa (Ap 5.11). Awaraarä chöopata iru eere, soldaorä chöopatak'a ächi rey eere. Mäirä chöopata awaraa angeleerä ome, chi Tachi Ak'ore eereepa wädap'edaarä, Netuara Poro Waibia eere p'aneedait'ee. (Mt 25.41; 2 Co 11.15.)

Anticristo Na griego pedede jara k'inia bi: *contra de Cristo*. Na p'ek'au eujä jöi naaweda, eperääramäe t'äide eperä k'achia ooyaa bi uchiat'ee. Mägí t'ijaradait'ee *Anticristo*. Mägipa Cristo ichideerä ome k'iraunuunamäe iru bapariit'ee. Tachi Ak'ore te waibiade t'iut'ee mäik'aapa ichi Tachi Ak'ore Waibiada ait'ee (2 Ts 2.3-4). Netuara Poro Waibiapa ma eperä chok'apariit'ee Tachi Ak'oredeerä jirimera peek'ooit'ee. Apocalipsis librode mägí t'ijarapata *nemisia*. Na eujädepemaarä iru juu ek'ari p'anapataadait'ee año öpee ap'eda esa-auk'a (Ap 13.5-8). Mäpai Cristopa iru jö cheit'ee (Ap 19.19-20). Cristopa jirit'erada Juanpa jaraji *Anticristo* jääk'aarä na p'ek'au eujäde ichita paraait'ee ma wäara Anticristo chei naaweda (1 Jn 2.18).

Apóstol Griego pedede *apóstol* jara k'inia bi: *pëida*. Na t'lí bijida Jesucristopa jirit'eradaarämaa, irua ächi pëida perä ichi ūraa jarateede. Jesús k'öp'ayoorä docemaa audú *Cristopa jirit'eradaarä* apachida, awaraarä k'äyaara iru ome audupiara nipapatap'edaa perä. Ichiaba Pablopä: “Mi jida Cristopa jirit'erada apachi, Cristopa mimaa unupida perä Damasco ode wäde.” (Mt 10.2-4; Hch 1.2, 12-13; 1 Co 15.8-10.)

Arameo pedee Ak'iji Hebreo pedee.

Areópago Na Greciadepema poro waibiarä chip'epatap'edaamäi Greciadepema p'uuru waibia Atenas k'ait'a baji. Mama poro wësaanbeerä chepachida ne-inaa jarateede, griego pedeepataaräpa jarateepata k'ira t'ädo ūri k'inia p'anadap'edaa perä. Pablo ateejida Areopagodee Ak'ore pedee pia jarade ma poro wësaara beerämaa. (Hch 17.19-21.)

Artemisa Judío-eeräpa na ak'ore waibia apatap'edaamäa it'aa t'ipachida. Mägimaa audú it'aa iidipachida warrarä ūrapimerä. Ma ak'ore waibia apatap'edaa te waibia oo iru p'anajida Éfeso p'uurude. Mägí p'uuru Ásia eujäde baji. (Hch 19.23-28.)

Ásia Ak'ore ūraa p'ädade Ásia eujä apatap'edaa awara baji ūrapema Ásia eujä k'äyaara. Chonaaräweda Ásia eujä ak'orejiru baaipari eere baji. (Hch 16.6.)

Beelzebú *Beelzebú* griego pedeede jara k'inia bi *te chipari*.

Chonaaraweda Beelzebú Filisteadepemaarā ak'ore waibia paji.

Jesucristo nipak'ari, Beelzebú jara k'inia baji *Netuara Poro Waibia* (Mt 10.25). Ichiaba Jesupa Beelzebumaa t'ijarapachi *Satanás*

(Mr 3.22-23). Pablopá p'adade Netuara Poro Waibia t'ijaraji *Beliál*; hebreo pedeede jara k'inia bi *servi-ee baibi* (2 Co 6.15).

Celote Jesucristo na p'ek'au eujáde bapariik'ari, judiorā Romadepemaarā juade p'anapachida. Maperā judiorā ūk'uru chōopachida ma Romadepema soldaorā ome, áchi juadeepa uchiadai jiak'aapa. K'isiajida Mesías chek'ari, rey pait'ee mäik'aapa áchi k'aripait'ee. Tachi Ak'ore Úraa k'awaa beerāpa k'isiapata Romadepema soldaorā poro waibiapa *mēepemaarāda* ak'ari, Celote eerepemaarā paji. (Hch 21.38.) Jesús k'öpl'ayo aba Simón Celote apachida, Jesude ijääi naaweda nipapachi perā ma Celote eerepemaarā ome. (Mt 10.4.)

César Chonaaraweda Romadepema reyrā poro waibia t'ijarapachida *César*. Jesucristo t'ok'ari, *César Augusto* Romadepema reyrā poro waibia paji (Lc 2.1). Aí eerepema *César Tiberio* paji (Lc 3.1) mäik'aapa aí eerepema *César Claudio* paji (Hch 11.28; 18.2). Mägiirāpa awaraa eujá áchi jua ek'ari iru p'anapachida. Mágá ma eujáde p'anapatap'edaarā reyrā poro waibia paji.

Cristo *Cristo* griego pedee. Hebreo pedeede jara k'inia bi *Mesías*, Ak'ore pedee jarapataarāpa jaradap'edaa chonaaraweda. (Is 9.6-7.) Naapiara jarapachida *Cristo Mesías*, chi cheit'ee bada eperāarā rey pamérā. Mamida Jesús na eujáde nipada t'eeppai, iru t'ijara p'aneejida Jesús Cristo maa-e pirā Jesucristo, īrapemaarāpa t'ijarapatak'a. (Mt 1.17-18.)

Denario Romadepemaarā p'arat'a tau p'arat'adee ooda *denario* apachida. Hebreo pedeede *dracma* apachida. Ma p'arat'a taude Romadepemaarā reyrā poro waibia César k'ira p'ä baji. Maapai eperā ewari aba mimiapachi denario abaa pari. (Mt 20.2.)

Epicúreo eerepemaarā Na t'í bijida griego pidaarāmaa, áchi ūraapari *Epicúreo* apatap'edaa perā. Ma ūraaparipa jarateepachi ne-inaa jömaa k'ayaara eperāarāpa jiridaipia bi o-ña p'anapataadait'ee, k'ayaa wée, waawee-ee. (Hch 17.18.)

Estoico eerepemaarā Na t'í bijida griego pidaarāmaa, áchi ūraapari t'ijarapatap'edaa Zenón pari. Ma ūraaparipa jarateepachi ne-inaa jömaa k'ayaara eperāarāpa jiridaipia bi k'isia k'awaa, k'isia k'achia audú p'oyaa p'anapataadamerā. (Hch 17.18.)

Fariseo Jesucristo na p'ek'au eujáde bapariik'ari, *fariseorā* awara judiorā k'ayaara audupiara Tachi Ak'orede ijääpatada apatap'edaarā

paji. Tachi Ak'ore Úraa p'ada pia k'awapachida mäik'aapa ichita oopachida Moisepa p'ädade jara bik'a. Ma awara jarateepachida awaraa ûraa ächi chonaaräpa jara bëidap'edaa. Jesucristode ijääi naaweda, Pablo fariseo paji. Fariseoräpa ijääapachida eperäärä piudap'eda, chok'ai p'irabaidait'ee. (Hch 23.6.)

Fiesta ewate Jesucristo bapariik'äri, judiorä t'äide fiesta oopachida Moisepa p'ädade jara bik'a. Año chaa judiorä imik'l'iraarä wäpachida Jerusalendee nägí fiesta oode Tachi Ak'ore-it'ee: Pascua, Pentecostés mäik'aapa Rancho Oopata fiesta.

Fiesta; Pan levadura wée k'opata Judioräpa Pascua fiesta oo p'anide naapiara atane ewari catorcede oveja chak'e peepachida mäik'aapa ma ewatedeepa ewari veintiuno parumaa pan levadura wée k'opachida. Ma tomiade ächi tede levadura maarepida iru p'anadaik'araa bají. Mägá k'iräpapachida ächi chonaaräpa pan levadura wée k'opatap'edaa chonaaräweda Egipto eujädeepa uchiadak'äri. (Ex 12.15-20.)

Fiesta; Pascua Jesucristo bapariik'äri, judioräpa *Pascua fiesta* oopachida k'iräpadait'ee Tachi Ak'orepa ächi chonaaräwedapemaarä uchia atapida Egipto pidaarä juadeepa. K'iräpapachida Ak'orepa ächi warrarä naapemaarä k'ariпа atada k'iniinaadamerä Egipto pidaarä warrarä naapemaarä ome. Irua judiorä chonaarä mägá k'aripaji, ärapa oveja chak'e maarepida anida wée peedap'eda, chi waapa p'urudap'edaa perä ächi puerta t'aide Ak'orepa jaradak'a. (Ex 12.1-14.) Ma oveja waa bat'ada k'aurepa Tachi Ak'orepa judiorä chonaarä k'ariпа atajik'a Egipto pidaarä juadeepa, mäga pik'a Jesucristo waa bat'ada k'aurepa Tachi Ak'orepa Cristode ijääapataarä k'ariпа atapari o k'achiadeepa atuanaadamerä. Pascua fiesta ewate Jesús piuji. Mapa Cristode ijääapataaräpa ma fiestade Jesús piuda k'iräpapata.

Fiesta; Pentecostés *Pentecostés fiesta* oodak'äri, judioräpa gracias teepachida Tachi Ak'oremaa ächi ne-uu chauda pari. Ma fiesta oopachida Pascua fiesta ewatedeepa k'äima cincuenta parumaa. (Lv 23.9-22.) Jesucristo it'aa wäp'eda, Pentecostés fiesta ewate Tachi Ak'ore Jaure ba cheji Cristode ijääapataarä ome. Maadamäipi p'uuru bee chaa waawee-ee jarateenapachida Jesupa ooda eperäärä-it'ee. Maperä ïrapema ijääapataarä ûk'uru Pentecostés eerepemaarä apata.

Fiesta; Rancho Oopata Judioräpa *Rancho Oopata fiesta* oopachida k'iräpadait'ee Tachi Ak'orepa judiorä chonaaräwedapemaarä pia ak'ida cuarenta años wäyaaruta misa eujä pak'uru it'ia wée jéra

bide. Ma fiesta oopachida k'āima ocho paru misa. T'ijsarapata *Rancho Oopata fiesta* judiorā chonaarā p'anadap'edaa perā te pia-eede māga wāyaaruta misa. Ma fiesta oodak'āri, judiorāpa te oopachida pak'uru juadee k'iru ome. Māgí te oopachida eperāarā p'anadak'aamāi maa-e pirā oopachida te k'iru p'ep'edee īri. Ma fiesta oo p'aní misa, p'anapachida āchi te pak'uru juadee oodap'edaade. Ma fiestade judiorāpa ichiaba gracias jarapachida Tachi Ak'ōremaa āchi ne-uu chauda pari. (Lv 23.33-43.)

Galilea Jesucristo na p'ek'au eujāde bapariik'āri, *Galilea eujā Israelde norte eere baji*. Chonaarāweda Israel pidaarā k'īra unuamaa iru p'anapataarāpa ma eujāde p'anapatap'edaaarā ome chōodap'eda, t'imí ateejida āchi eujādee. Maap'eda Israel pidaarā waya p'ana chedak'āri āchi eujāde, miak'āipachida judio-eerā ome. Maperā awaraa judiorāpa Galileadepemaarā ek'ariara unupachida. Jesucristo wariji Galilea eujāde (Mt 2.22-23) māik'aapa ichi k'ōp'āyoorā ichiaba ma eujādepemaarā paji. Galilea eujāde lago bada ichiaba t'ijsarapachida *Galilea* (Mr 1.16) maa-e pirā *Tiberias* (Jn 6.1).

Griego pedee Chonaarāweda Jesucristo t'oi naaweda, Grecia eujādepemaarāpa Israel eujā jāri atajida. Māgá ma eujā āchi jua ek'ari beeji. Maapai jōmaweda Greciadepemaarā jua ek'ari p'anapatap'edaaarāpa griego pedee k'awaa wāpachida māik'aapa pedeepachida; ichiaba ma pedeede leepachida. Ma t'ēepai Romadepemaarāpa Israel eujā jāri atadak'āri Greciadepemaarā juadeepa, āchi pedee, latín pedee, pedeepida-e paji ma eujādepemaarāmaa. Ichiak'au bijida arameo pedee maa-e pirā hebreo pedee māik'aapa griego pedee pedee p'aneedamerā. Māgá Jesucristo na eujāde bapariik'āri, Israel eujāde arameo pedee pedeepachida hebreo pedee ome. Ma awara eperāarā chok'ara griego pedee pedeepachida.

Hebreo pedee Chonaarāweda Israel pidaarāpa hebreo pedee pedeepachida. Mamīda Jesucristo na p'ek'au eujāde bapariik'āri, arameo pedee audú pedeepachida. Ma pedee perá auk'a baji hebreo pedee ome. Mamīda chonaarāweda Tachi Ak'ōre Ūraa hebreo pedeede p'ādap'edaa perā, ma ūraa p'āda jarateedak'āri, hebreo pedee aupai pedeepachida. (Fil 3.5.)

Hermes Chonaarāweda *Hermes* Greciadepemaarā ak'ōre waibia paji. K'īisiajida Hermes awaraa ak'ōre waibiarā pedee jara chepachi eperāarāmaa. (Hch 14.12.) Romadepemaarāpa ma ak'ōre waibiada apatap'edaa t'ijsarapachida *Mercurio*.

Herodes Jesucristo na p'ek'au eujäde bapariik'äri, na t'í bijida rey chok'araarämaa. *Chi naapiara Herodepa* Tachi Ak'ore te waibia oopiji Jerusalende. Ichi bapariik'äri, Israel eujä jõmaweda ichi jua ek'ari baji (Mt 2.1). Ichi piuk'äri, chi warra *Arquelao* rey beeji Judea eujäde (Mt 2.22). Jõdee awaraa warra *Herodes Antipas* rey paji Galilea eujäde, Jesús mama jaratee nipak'äri (Mt 14.1). *Herodes Agripa I*, Herodes naapema ãichak'e paji. Mägipa Jesús k'öp'äyo Santiago peepiji espadapa (Hch 12.1-5). T'ëepai ichi warra *Agripa II* rey paji, Pablo carcelde bak'äri (Hch 25-26).

Hisopo Nuevo Testamento de *hisopo* jara k'inia bi ne-inaa jooro biirik'a bi; metro omé bi. Chi k'iru petau k'iruk'a bi. Mamida chauk'aa petau chauparik'a. Chi k'ide net'a chaupari. Jesucristo na p'ek'au eujäde bapariik'äri, ma net'a bapachida k'odait'ee. Nägee hisopo k'ide esponja sãjida vinode Jesumaa teedait'ee kurusode bajира bak'äri (Jn 19.28-29). Antiguo Testamento de pema *hisopo* apata awara bi. Chi k'iru k'ara-idaa bee. Mapa paniade sãdak'äri, bek'eedaipari. Chonaaräweda judioräpa hisopo sãjida ne-animalaarrá peedap'edaa waade jiap'edait'ee ne-inaa ñri, ma ne-inaa awara bïdak'äri Tachi Ak'ore-it'ee. Ichiaba Tachi Ak'orepa Israel pidaarä uchiapik'äri Egipto eujädeepa, hisopo jua chak'eerä waade sãp'eda, jiap'ejida ãchi puerta ñri mäik'aapa ik'aawa, it'aripema angelpa ãchi warrarä naapemaarrä peenaamerä. (Ex 12.21-22, He 11.28.)

Impuesto p'epataarä (*cobradores de impuestos*) Jesucristo na p'ek'au eujäde bapariik'äri, na judiorä mimiapachida Romadepema poro waibiarä pari. Judiorämaa p'arat'a p'aapipachida tee pëidait'ee ma rey waibiamaa. Edaare reypa jarada p'arat'a ñri p'aapipachida ãchi-it'ee iru p'anadait'ee. Mapa judioräpa ãchi k'iraunu amaa iru p'anapachida. Jesucristo k'öp'äyo aba, Mateo, ichiaba t'ijarapatap'edaa Leví Cristode ijääi naaweda, ma mimia oopachi (Mt 9.9).

Israel Chonaaräweda, Jesucristo t'oi naaweda, Tachi Ak'orepa arameo pida t'ijarapatap'edaa Abraham pëiji ichia jarada eujädee mäik'aapa jaraji irudeepa uchiadait'erä ichi eperäarä papiit'ee (Gn 17.6-7). T'ëepai Abraham ãichak'e Jacob, ichiaba t'ijarapatap'edaa *Israel*, ma eujäde bapachi. Maap'eda irudeepa uchiadap'edaarä *Israel pidaarä* t'ijarapatap'edaa mäik'aapa ãchi p'anapatap'edaa eujä t'ijarapatap'edaa *Israel*.

Israeldeepa uchiadap'edaarä Chonaaräweda, Jesucristo t'oi naaweda, Abraham ãichak'e Israeldeepa imik'ira warrarä doce uchiajida.

Tachi Ak'ōrepa jaraji māirādeepa p'uuru pidaarā chok'ara uchiapiit'ee. Ma warrarādeepa uchiadap'edaarā t'ijsrapachida tribu, māirādeepa éreerā chok'ara uchiadap'eda perā. Ma éreerā chaa t'ijsrapachida āchi chonaa māgá t'ijsrapatap'eda perā. Pia jarait'eera, Israel warra Judadeepa uchiadap'edaarā t'ijsrapachida Judá éreerā; Rubendeepa uchiadap'edaarā t'ijsrapachida Rubén éreerā. Āchi jōmaweda māgá t'i bi wāpachida. (Ex 1.2-4; Mt 19.28.)

Íipata ewari (*día de reposo, el sábado*) Na p'ek'au eujā ewaa ook'āri, Tachi Ak'ōrepa tomia chaa ewari aba awara biji, eperāarā ma ewate ñidamerā (Gn 2.1-3). K'inia baji ma ewate eperāarā mimianaadamerā; jíp'a iru net'aade k'isiadamerā. Hebreo pedeede ñipata ewari t'ijsrapata *sabat*, jara k'inia bi ne-inaa oopata ma ewate oodak'aa, jíp'a Tachi Ak'ōre net'aade k'isiadait'ee maa-e pirā jíp'a *íipata*. Judiorā sábado ewari iapata, āchi-it'ee Ak'ōre ewari perā. Mamīda Jesucristo piup'eda, domingo wa tomia ewate chok'ai p'irabaida perā, irude ijāapataarāpa ma ewate audú iapata.

Jesucristo nepirida jarateeit'ee (*parábola*) Jesupa Tachi Ak'ōre Úraa jaratee nipak'āri, audú nepiripachi jarateeit'ee. Jesupa māgá jarateepachi chi ûridap'edaarāpa pia k'awanaadamerā ma nepirida k'āata jara k'inia bi, waide ichia k'awapi k'inia-e bada perā ichi Mesías, āchi rey pait'ee bada. (Lc 8.10.)

Juan Bautista Nāgí Juan Zacarías warra paji. Zacarías p'aare paji. Tachi Ak'ōrepa ma eperā k'aripaji iru chi wēra ome Juan oodamerā chonaa bita māik'aapa chōtrāa bita. (Lc 1.5-25.) Jesucristo jaratee naaweda, Juanpa jarateepachi eperāarāpa āchia p'ek'au k'achia oopata oo amaadaipia bi māik'aapa poro choopidaipia bi ak'ipidait'ee Tachi Ak'ōrede wāara ijāa p'ani. Maperā iru t'ijsrapata *Juan Bautista*, eperāarā māgá poro choo nipapachi perā. (Lc 3.3.)

Judea Jesucristo na p'ek'au eujāde bapariik'āri, *Judea eujā* Israel eujāde sur eere baji. Israel eujā t'oo baji eujā ōpee: Galilea eujā norte eere; Siria eujā esa-auk'a māik'aapa Judea eujā sur eere.

Judío Chonaarāweda Israel eujā rey jua ek'ari bak'āri, reyrāpa ma eujā t'oojida. Israeldeepa uchiadap'eda éreerā diez p'aneepachida norte eere. Jōdee Judá éreerā p'aneepachida sur eere. T'ēepai k'lira tewaraarā jura chō chejida māik'aapa ma Judadeepa uchiadap'edaarā t'imí ateejida āchi eujādee. Maadamāiipa ma Judadeepa uchiadap'edaarā *judiorāda* a p'aneejida. Taarā pak'āri,

chi apema Israeldeepa uchiadap'edaarā paara māga ichiaba t'ījarapachida. Maperā Jesucristo na p'ek'au eujāde bapariik'āri, ichi auk'aarā jōmaweda t'ījarapachida *judiorā*. (Hch 22.1-3.)

Junta Suprema Na *judiorā* poro waibiarā ichiaba t'ījarapachida *Sanedrín*. Setenta *judiorā* paji waa āchi poro waibia. Māgí chi māga weda p'aareerā poro waibia paji. Iru ek'ari p'anajida awaraa p'aareerā poro waibiarā jubilaadap'edaarā, p'aareerā poroorā ome; *judiorā* ēreerādepema poro waibiarā māik'aapa Tachi Ak'ōre Ūraa jarateepataarā. Māgiirā chok'ara fariseorā paji. Awaraa *judiorā* k'āyaara ma Junta Supremadepemaarāpa Moisepa Ūraa p'āda pipiara k'awapachida. Maperā Moisepa Ūraa p'āda k'ap'ia nepira paraa bak'āri, āchia ak'ipachida. Ichiaba charraarā jip'aarāpa nepira ak'idap'eda, p'oyaa jōpida-e pak'āri, pēipachida Junta Supremadee.

Kuruso Cristo *kurusode* peedap'edaa perā, iru it'aa wādak'āriipa, irude ijāapataarāpa kuruso unudak'āri, k'isiapata irua oodade piuk'āri āchi pari. Maperā kuruso bipata āchi it'aa t'ipatamāi māik'aapa ūk'uruurāpa kuruso jipata collarde, pulserade.

Lepra Na k'ayaa uchiapari tachi k'ap'iade. Jesucristo na p'ek'au eujāde bapariik'āri, tachi ede k'ayaa k'ira t'ādoo t'ījarapachida *lepra*. Mamīda chi k'achiara bi barik'āri, eperāarā e t'o-t'oodaipachi māik'aapa chi jua chak'eerā, biiri chak'eerā, k'ī paara berauk'oodaipachi. Ma k'ayaa chīaramaa baripari perā, maapai leprapa k'ayaa beerā p'uurudeepa taawa p'anapachida awaraa k'ayaa beerā ome māik'aapa awara āyaa wādak'āri, bia wāpachida: “iT'imí p'anéeti mi ik'aawaapa!” (Lv 13–14.)

Maná Chonaarāweda Tachi Ak'ōrepa na it'aripema chik'o pēiji Israel pidaarāpa k'opataadamerā ode wāruta misa āchi eujā atadai naaweda. Ak'ōrepa jaraji Moisemaa Israel pidaarāpa ma chik'o p'e atadamerā tap'eda chaa, ak'ōrejīru jēra nībeek'āri, torrabaidaipari perā. Iadaik'araa bida aji, aī noremapema—it'ee mik'iadaipari perā. Mamīda iipata ewate noreweda p'e bidaipia bida aji, ma ewate mimianaadamerā. (Ex 16.14-31.) Jesupa jaraji ichi ma it'aripema manak'a bi. (Jn 6.32-35.)

Mesías Mesías hebreo pedeede jara k'inia bi: *Tachi Ak'ōrepa jirit'erada*. Griego pedeede *Mesías* jara k'inia bi *Cristo*. Chonaarāweda Tachi Ak'ōrepa jaraji Abrahammaa: “Pideepa uchiait'ee bipa eperāarā jōmaweda k'aripait'eeda” aji. (Gn 22.18.) T'ēepai ichi pedee jarapataarā k'ap'ia pari Tachi Ak'ōrepa jaraji ma eperāpa eperāarā k'aripait'ee k'achia juadeepa. Maadak'āriipa *judiorāpa* nipachida

ma chonaarāpa jaradap'edaa k'aripapari chemerā āchi k'aripade. K'īisiajida iru āchi rey pait'ee māik'aapa āchi uchiapiit'ee chīara juadeepa. Taarā pak'āri, Jesucristo chek'āri, jaraji ichita *Mesías*. (Mr 14.61-62.) Mamīda iru che-e paji ooit'ee judiorāpa k'īisia p'anadap'edaak'a. Jīp'a cheji eperāarā jōmaweda o k'achiadeepa k'aripa atait'ee.

Moisés *Moisés* chonaarāwedapema Ak'ōre pedee jarapari paji. Tachi Ak'ōrepa iru jīrit'eraji ichi p'uuru pidaarā uchia atamerā Egipto eujādeepa. Maap'eda Tachi Ak'ōrepa ichi ley jaraji Moisemaa, irua jarateemerā Israel pidaarāmaa māik'aapa p'ā bēimerā āra-it'ee. (Ex 21.1.) Jesucristo na p'ek'au eujāde bapariik'āri, ichi auk'aarā, judiorāpa audú ijāapachida Moisepa p'ādade.

Moisepa p'āda jarateepataarā (*maestros de la ley, escribas*) Jesucristo na p'ek'au eujāde bapariik'āri, Tachi Ak'ōre Ūraa p'āda k'awaara beerāpa iru ūraa jarateepachida. Judiorā chok'araarāpa k'īisiajida Jesús māgee jarateepari paji. Maperā *Tachi Jarateepari wa Rabuni* apachida irumaa. Mamīda māgaweda *Moisepa p'āda jarateedap'edaarāpa* iidida chok'ara iidipachida Jesumaa, Ak'ōre Ūraade jara bi merai jīak'aapa, āchia ijāadak'aa p'anadap'edaa perā iru Tachi Ak'ōre Warra. (Lc 11.52.)

Ne-animalaarā peedap'eda, paapata (*sacrificar a Dios*) Chonaarāweda, Jesucristo t'oi naaweda, Tachi Ak'ōrepa jaraji Israel pidaarāpa ne-animalaarā aneedamerā peepidap'eda, paapidait'ee p'aareerāmaa. Ma ne-animalaarāpa waa bat'adap'edaa k'aurepa Tachi Ak'ōrepa ma aneedap'edaarā pia ak'līt'eeda aji. Ma ne-animalaarā peedap'eda, p'aareerāpa chi traa paapachida altarde, madepema nari īk'āri, Tachi Ak'ōre o-īa beemerā chi aneedap'edaarā ome. Israel pidaarāpa ne-animalaarā māgá peepipachida ak'ipidait'ee Tachi Ak'ōre waawee p'ani maa-e pirā ak'ipidait'ee Tachi Ak'ōre k'inia iru p'ani maa-e pirā chupiria iididait'ee āchia p'ek'au k'achia oopata pari. (Nm 28.1-15; He 10.11-18.)

Ne-inaa t'ūa bapari (*incienso*) Chonaarāweda Tachi Ak'ōrepa Moisemaa jaraji p'aareerāpa ne-inaa t'ūa bapari bajūbak'a bi oodamerā māik'aapa ichi tede paadamerā, ma ne-inaa īp'eda o-īa bamerā Israel pidaarā ome. Ak'ōrepa jaraji eperāarā jīp'aarāpa māgee ne-inaa t'ūa bapari oonaadamerā. (Ex 30.1-9, 34-38.)

Netuara Poro Waibia Hebreo pedeede t'ījarapata satán; español pedeede, *Satanás*; jara k'inia bi *tachi k'īra unuamaa iru bapari* maa-e pirā *tachi imiateepari*. Tachi Ak'ōre Ūraa k'awaa beerāpa jara p'ani na eujā bai naaweda, Satanás angeleerā poro waibia paji. Mamīda

auduadaik'āri, k'īsiaji ichi Tachi Ak'ōre k'āyaara waibiarā poi. Maperā Tachi Ak'ōrepa iru uchiapiji it'ariipa. Mamāik'aapa uchiak'āri, angeleerā ūk'uru ateeji ichi ome (Ap 12.4). Māgiirā ichideerā p'aneejida (Mt 25.41; Ef 6.12). Netuara Poro Waibiapa Tachi Ak'ōre māik'aapa Tachi Ak'ōre Warra, irudeerā paara k'l'ira unuamaa iru bī (1 P 5.8). Audú k'inia bi eperāarā ichimaa it'aa t'ipataadamerā, Tachi Ak'ōremaa it'aa t'īdai k'āyaara (Mt 4.9; 1 Co 10.20; Ap 13.4). Eperāarā k'ūrapari ichia oopi bik'a oodamerā (2 Co 4.4 y 11.13-15; Ef 2.2; 2 Ts 2.9-10). Jesucristopa jaraji Netuara Poro Waibia eperāarā peeyaa bapari māik'aapa seewa-idaa bapari (Jn 8.44). Mamīda Tachi Ak'ōrepa k'inia bakl'āri, ichi, ichideerā ome jōpiit'ee (Mt 25.41).

Olivio Israel eujāde olivo pak'uru waibia waripari. Mamīda chi t'a ma-āri bapari. Judiorāpa olivo t'a oropachida chi aceite-it'ee: āchi lamparade pēidait'ee, maa-e pirā k'ayaa beerā k'ap'iade p'urudait'ee maa-e pirā chik'ode pēidait'ee.

Oveja Chak'e Chonaarāweda Tachi Ak'ōrepa Moisemaa jaraji Israel pidaarāpa oveja chak'e ateedamerā p'aareerāmaa, ārapa peedap'eda, paadamerā Tachi Ak'ōre tedepema altar waibiade. Māgá irua āchi p'ek'au k'achia oopatap'edaa awara biit'eeda aji. (Lv 5. 14-19.) Jesucristo na p'ek'au eujāde bapariik'āri, na t'ī bijida irumaa, iru piuda k'aurepa Tachi Ak'ōrepa irude ijāapataaarā p'ek'au k'achia oopatap'edaa wēpapipari perā (Jn 1.29).

Pedee pia (*evangelio, buenas nuevas*) Tachi Ak'ōrepa pedee pia jara pēiji Cristode ijāapataaarā k'ap'ia pari, jōmaarāpa k'awaadamerā Jesucristo bapata, ichi piuda eperāarā o k'achiadeepa k'aripa atait'ee māik'aapa ichi chok'ai p'irabaida. (Ro 1.1-4.)

Perla Perla māu pi-ia bik'a bi; k'l'ira t'orroo wa p'āimaa. Golfo Persicodepema ostión edajāde uchiapari. Eperāarāpa perla chok'ara-ee unupata perā, īpia netopata. (Mt 7.6.)

Pórtico Tachi Ak'ōre te waibia ãuk'idaa tarimbak'a oojida. Māgí te k'iru iru baji, mamīda pared wēe baji. Columna aupai iru baji. Māgí tarimbak'a bi t'ījarapachida *pórtico*. Jesús na p'ek'au eujāde bapariik'āri, Tachi Ak'ōre te waibiade bada pórtico t'ījarapachida *Salomón Pórtico*, chonaarāweda Salomón judiorā rey waibia pada perā. (Jn 10.23.)

P'aareerā (*sacerdotes de los judíos*) Moisés bapariik'āri, Tachi Ak'ōrepa jaraji Levideepa uchiadap'edaa ūk'uru awara bimerā p'aareerā mimia-it'ee. Jaraji eperāarā jīp'aarā t'īunaadamerā ichi te waibiade. Aba ne-animalaarā atepachida ma te taawapema altarmaa, mama p'aareerāpa peedap'eda, paadamerā Tachi

Ak'ore–it'ee. Ma p'aareerāpa ichiaba nāgee mimia oopachida Tachi Ak'ore te waibiade: ne–ināa t'ūa bapari paapachida ichi tedepema altarde; pan bipachida ichi tedepema mesade; lámpara k'oopachida ichi tedepema lámpara bipatade; it'aa chupiria iidipachida Israel pidaarā pari. (Lv 8–9.) Jesucristo it'aa wāda t'ēepai, irude ijāapataarā p'aareerāk'a p'aneejida na p'ek'au eujāde. (1 P 2.9.)

Saduceo Jesucristo na p'ek'au eujāde bapariik'āri, *saduceorāpa* judiorā audú Tachi Ak'orede ijāapatada apatap'edaarā paji. Tachi Ak'ore Ūraa p'āda pia k'awapachida māik'aapa oopachida Moisepa p'ādade jara bik'a. Ūk'uru p'aareerā māik'aapa judiorā poroorā saduceorā paji. Saduceorāpa Moisepa p'ādade aupai ijāapatada apachida. Ijāadak'aa paji eperā jai–idaap'eda, chok'ai p'irabai. (Mr 12.18.) Mapa k'īsiajida āchita fariseorā k'āyaara pipiara p'anajida. Mamīda fariseorāk'a Jesucristo auk'a yiaraa iru p'anapachida.

Salmos Chonaarāwedapema judiorāpa *salmos* p'ājida k'aridait'ee Tachi Ak'oremaa chip'edaidak'āri, maa–e pirā leedait'ee māik'aapa aide k'īsiadait'ee, audú Tachi Ak'orede jarapata perā.

Samaria Jesucristo na p'ek'au eujāde bapariik'āri, Judea norte eere *Samaria eujā* baji. Chonaarāweda Israeldeepa uchiadap'edaa ēreerā diezdepemaarā uchiadak'āri Judá ēreerā ik'aawaapa, āchi p'uuru pidaarā chok'ara p'aneejida ma eujāde. T'ēepai Asiriadepemaarā jura chōo chedak'āri, ma eujā jāri atajida māik'aapa āchi auk'aarā pēijida mama p'ananaadamerā. Maap'eda Israel pidaarā waya p'ana chedak'āri ma eujāde, miak'āipachida ma Asiriadepemaarā ome, Tachi Ak'ore Ūraa p'ādade jara baji mīda māga oonaadamerā. Taarā pak'āri, Jesucristo na p'ek'au eujāde bapariik'āri, ma *Samaria pidaarā* chik'īra unuamaa p'anapachida Judea eujādepemaarā ome. Ijāadak'aa paji Tachi Ak'ore pedee jarapataarāpa p'ādap'edaade. Jip'a ijāapachida Moisepa p'ādade māik'aapa āchi eujāde it'aa t'īpachida, awaraa judio–eerāpa oopatap'edaak'a. (Jn 4.9, 20.)

Suerte jemenepatap'edaa (*echar suertes*) Chonaarāweda judiorā jemene pik'apachida k'awaadait'ee ne–ināa āchia waide k'awada–e p'ani. (Hch 1.26.) Māga oopachida māu chak'erā jitadak'āri, pak'uru jitadak'āri, maa–e pirā dado bat'adak'āri.

Tachi Ak'ore ewari ewate Tachi Ak'ore Ūraa p'ādade jara bī ewari cherude eperāarā jōmaweda panadait'ee iru k'īrapite (Ap 20.11–15). Ma ewate irua ak'iit'ee eperāarāpa oopatap'edaa jōmaweda māik'aapa jarait'ee pia wa k'achia. Chi

pia oopatap'edaarā ichi Warra Jesucristode ijāapatap'edaa perā pēit'ee ichi juaraare, ichi truade ichita p'anapataadamerā ichi ome. Jōdee ichi Warrade ijāadak'aa beerā pēit'ee ichi jua bi eere atuadamerā t'ipitau jērajēraa jira bide.

Tachi Ak'ore Jaure (*Espíritu Santo, Espíritu de Dios*) Jesucristo na p'ek'au eujādeepa uchiada t'ēepai, *Tachi Ak'ore Jaure* pēiji ichide ijāapataarā ome bapariimerā. (Jn 14.15-21.) Māgā ichide ijāapataarāpa oopata ne-inaa eperāarāpa p'oyaa oodak'aa āchi juadoopa. (Hch 2.1-4.)

Tachi Ak'ore jua (*el poder de Dios*) Jesucristo na p'ek'au eujāde bapariik'āri, ne-inaa k'īra t'ādoo oopachi eperāarāpa p'oyaa oodak'aa āchi juadoopa. K'ayaa beerā jipapachi, chik'o īwapiji, pania ūri nipaji māik'aapa netuaraarā uchiapipachi eperāarā k'ap'iadeepa. Ma jōma oopachi *Tachi Ak'ore juapa*, ichi Tachi Ak'ore perā. (Lc 9.1.)

Tachi Ak'ore k'ait'a wādaik'araa beerā (*los impuros, inmundos*) Chonaarāweda, Jesucristo t'oi naaweda, Tachi Ak'orepa jaraji ichi eperāarāpa ne-inaa ūk'uru oodap'edaa, iru te k'ait'a wādaik'araa baji. Nāgí ne-inaa k'aurepa p'oyaa Tachi Ak'ore k'ait'a wādak'aa paji: chik'o irua k'oik'araa bida adadepema k'odap'edaa perā; leprapa k'ayaa p'anadap'edaa perā; piuda k'ap'ia t'ōbaidap'edaa perā māik'aapa waa t'ōbaidap'edaa perā. (Lv 11-15; Mt 15.11.)

Tachi Ak'ore pedee jarapari (*profeta de Dios*) Chonaarāweda Tachi Ak'orepa Israeldepemaarā ūk'uru jirit'eraji ichi pedee awaraarāmaa jaranadamerā. Ichi Jaure pēiji māgiirāmaa māga oodamerā māik'aapa edaare oodamerā ne-inaa eperāarāpa p'oyaa oodak'aa āchi juadoopa. Moisés Ak'ore pedee jarapari paji. Ak'orepa ichi ūraa jaraji Moisemaa, irua Israel pidaarāmaa jarateemerā. Moisés k'ap'ia pari Tachi Ak'orepa Mar Rojo esajīak'a t'oot'aaji Israel pidaarā p'oo bide wāyaadamerā p'usa esajīak'a. (Ex 14; 2 P 1.19-21.)

Tachi Ak'ore te waibia (*el templo de Dios*) Chonaarāweda Tachi Ak'orepa ichi te waibia oopiji Rey Salomonmaa. Ma tede Israel pidaarā p'aareerā it'aa iidipachida eperāarā pari māik'aapa mimia oopachida Tachi Ak'orepa jaradak'a. Rey Salomonpa ma naapiara te waibia pi-ia oopiji. (1 R 6.) Mamīda Babilónia p'uurudepemaarā Israel pidaarā eujāde jura chōo chedak'āri, māgí te jōt'aajida. T'ēepai Israel pidaarā ateedap'edaa Babilónia p'uurudee waya āchi eujādee chedak'āri, te waibia chiwidi oo atajida Tachi Ak'ore-it'ee. (Esd 5.) Mamīda Salomonpa oodak'a

pi-ia ooda-e paji. Maap'eda Israel pidaarā Romadepemaarā jua ek'ari p'anapataadak'āri, āchi rey Herodepa ma te pi-iara oopiji. (Jn 2.20.) Ma te oo p'anajida sesenta y cuatro años wāyaaru misa. Māpai aupap'eda, seis años parumaa Romadepemaarāpa jōpijida. Ma t'ēepai judiorāpa awaraa te waibia ooda-e paji Tachi Ak'ore-it'ee.

Tachi Ak'ore trua Tachi Ak'ore Ūraa p'ādade jara bī ichi Warrade ijāapataarā jai-idaadak'āri, p'ananaadait'ee *Tachi Ak'ore truade*. Mama Tachi Ak'ore ichi Warra Jesucristo ome p'anapata perā, ne-inaa k'achia apida unuda-e pait'ee. Mama eperāarā waa jēeda-e pait'ee māik'aapa t'āri p'ua p'anada-e pait'ee. T'āri o-īa p'anapataadait'ee, waa piuda-e pait'ee perā. (Ap 21.1-4.)

Tachi Ak'ore ūraa Chonaarāweda Tachi Ak'orepa ichi ūraa p'āpiji Moisemaa, irua Israeldeepa uchiadap'edaarāmaa jarateemerā (Ex 24.4). K'inia bají āchi p'anapataadamerā ma ūraade jara bik'a māik'aapa ma ūraa k'awapidamerā āchi eujā ik'aawa p'anapatap'edaarāmaa. Ma t'ēepai waapiara ūraa jara pēiji ichi pedee jarapataarā k'ap'ia pari. Israel pidaarāpa ma ūraa p'āda jōmweda iāpachida māik'aapa jīapachida, edaare āchi poro waibiarā Tachi Ak'lōrede mak'īara ijāada-e p'anadap'edaa perā. Ma ūraa *Antiguo Testamento* apata. Māpai Jesucristo it'aa wāp'eda, Tachi Ak'ore Jaurepa p'āpiji iru bapata māik'aapa jaratee nipada, ichideerāpa jaratee nipadap'edaa paara. Ma ūraa *Nuevo Testamento* apata.

Tachi Ak'ore ūraa jarateepata te (sinagoga) Chonaarāweda Israel pidaarā k'īraunuunamāa iru p'anapataarāpa Tachi Ak'ore te waibia jōpijida māik'aapa Israel pidaarā ūk'uru ateejida āchi eujādee. Maapai Israel pidaarāpa te awara bijida chip'edait'ee māik'aapa Tachi Ak'ore ūraa p'āda leedait'ee. Naapiara p'aareerā jīripachida jarateedamerā. Mamīda t'ēepai chi Ak'ore ūraa p'āda k'awaara beerāpa jarateepachida māgee tede. Maap'eda Israel pidaarā waya chedak'āri āchi eujādee, Tachi Ak'ore te waibia chiwidi oo atajida mīda, māgee Ak'ore ūraa jarateepata te ichiaba oopachida, p'uuru bee chaa made eperāarā it'aa t'īpataadamerā māik'aapa Ak'ore ūraa ūripataadamerā. (Mr 1.21; Lc 4.16.)

Tachi Ak'orepa eperāarā bipari ichi jua ek'ari, ichideerā p'aneedamerā (reino de Dios, reino de los cielos) Chonaarāweda Tachi Ak'orepa Israeldeepa uchiadap'edaarā jīrit'eraji ichi p'uuru pidaarā p'aneedamerā (Ex 6.6-8). Mamīda āra p'oyaa p'anadak'aa paji irua ūraa p'ā bēidade jara badak'a. Mapa ichi Warra Jesucristo pēiji āra k'aripa atamerā o k'achiade wādap'edaadeepa.

Ichi Warrade ijāadak'āri, āra biji ichi jua ek'ari ichideerā p'aneedamerā. (Col 1.12-14.) Mägá ichi Warrade ijāapata k'aurepa eperāarā jōmaweda, judiorā, judio-eerā paara, Tachi Ak'ōre warrarā p'aneejida.

Tachi Ak'ōre warrarā Jesucristo Tachi Ak'ōre Warra. Eperāarā irude ijāa p'aneedak'āri māik'aapaoopataadak'āri irua jara bik'a, *Tachi Ak'ōre warrarā* p'aneepata māik'aapa jai-idaadak'āri, Tachi Ak'ōre truade p'ananaadait'ee. (1 Jn 3.1-10.)

Tau chaa bidap'edaa imik'īra k'ap'iade (*circuncisión*) Chonaarāweda Tachi Ak'ōrepa jaraji ichide ijāapari Abrahammaa irua tau chaa bimerā ichi k'ap'iade, ichi warra k'ap'iade māik'aapa imik'īraarā ichi tede p'anapata k'ap'iade. Jaraji ma imik'īraarā me e t'ii atamerā. Mägá ãra awara p'aneedait'eeda aji, ichi eperāarāk'a. T'ēepai Abrahamdeepa uchiadap'edaa imik'īraarā jōmaarāpa māga oopachida ak'ipidait'ee ãchi Tachi Ak'ōre p'uuru pidaarā. (Gn 17.1-14.) Mamida Jesucristo it'aa wāda t'ēepai, irude ijāadap'edaaarāpa waa māga ooda-e paji. Ma k'āyaara irude ijāadak'āriipa, t'āride tauchaa pik'a p'aneejida. (Col 2.11.)

Zeus Chonaarāweda Greciadelpemaarāpa ãchi ak'ōre waibia apatap'edaaarā poro waibia t'ijarapachida Zeus. Romadelpemaarāpa ma ak'ōre waibia apata t'ijarapachida Júpiter. (Hch 14.12.)